

Тетяна Вікторівна **ФЕДОРЕНКО**

к.ю.н., доцент, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3447-9078>

e-mail: vixen@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Статтю присвячено аналізу цивільно-правового регулювання сімейних відносин в Україні в умовах війни. Досліджено історичні та сучасні аспекти правового забезпечення шлюбу, розлучення, прав батьків і дітей, а також взаємозв'язок між сімейним і цивільним правом. Особливу увагу приділено ролі Конституції України, Сімейного кодексу України та Цивільного кодексу України у формуванні стабільності та захисту інтересів членів сім'ї. Проаналізовано демографічні та соціально-економічні зміни, що виникли внаслідок війни, зокрема динаміку укладення шлюбів та розлучень у 2022-2024 рр. Встановлено, що повномасштабне вторгнення рф спричинило суттєве зменшення кількості шлюбів, збільшення розлучень та зміни у сімейних рішеннях, що відображає вплив кризових обставин на інститути сім'ї.

Ключові слова: цивільно-правове регулювання, сімейні відносини, шлюб, розлучення, права батьків, права дітей, війна, правове забезпечення

ВСТУП

Сімейні відносини є однією з найважливіших сфер суспільного життя, що безпосередньо впливають на соціальну стабільність та розвиток особистості. Цивільно-правове регулювання сімейних відносин охоплює правові норми, які визначають порядок виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин, а також забезпечують захист прав і обов'язків членів сім'ї.

У сучасних умовах трансформації соціальних норм, глобалізаційних процесів та розвитку цифрових технологій виникає потреба в систематичному аналізі правового регулювання сімейних відносин і визначенні напрямів його вдосконалення.

МЕТА статті – комплексний аналіз особливостей цивільно-правового регулювання сімейних відносин в Україні в умовах війни, визначити проблеми застосування норм Сімейного кодексу України (СКУ) та Цивільного кодексу України (ЦКУ), дослідити динаміку укладення шлюбів у 2022–2024 рр. та окреслити перспективи вдосконалення законодавства і практики захисту прав подружжя, батьків та дітей у кризових умовах.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення поставленої мети у статті застосовано комплекс методів наукового пізнання: аналіз і синтез – для вивчення положень Конституції України (КУ), СКУ та ЦКУ. Порівняльно-правовий метод – для зіставлення норм цивільного та сімейного права, виявлення особливостей їх застосування в умовах війни. Статистичний метод – для аналізу демографічних даних динаміки укладення шлюбів та розлучень у 2022–2024 рр. Історико-правовий метод – для висвітлення еволюції сімейного права та розвитку цивільно-правових норм стосовно сім'ї. Метод логічного узагальнення та системного підходу – для формулювання висновків, визначення проблем і перспектив вдосконалення правового регулювання сімейних відносин.

РЕЗУЛЬТАТИ

Сім'я є природним та основним осередком суспільства, і має право на захист з боку держави [3].

Регулювання сімейних зобов'язань за допомогою норм цивільного права є наслідком історичного розвитку найдавніших правових традицій та звичаїв у різних народів. Історично первісними формами створення сім'ї були викрадення або купівля дружин, що часто здійснювалось із залученням представниць інших племен. З часом відбувалася поступова трансформація цих практик: сімейні відносини почали ґрунтуватися на добровільному шлюбі, взаємних правах і обов'язках подружжя, а також на захисті прав дітей [6].

Цивільно-правове регулювання сім'ї формувалося як механізм забезпечення стабільності сімейних зв'язків та справедливого розподілу прав і обов'язків між членами родини. Воно охоплює питання укладення та розірвання шлюбу, правового статусу подружжя, батьківські обов'язки стосовно дітей, а також порядок майнових відносин між членами сім'ї. Сучасна цивілістика визнає сімейні зобов'язання як особливу категорію правових відносин, що поєднує приватноправову автономію та суспільний інтерес у забезпеченні гармонійного функціонування родини [2].

КУ – основний закон держави, вона врегульовує питання ієрархії нормативно-правових актів сімейного законодавства, визначає конституційні принципи сімейного права, врегульовує питання шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства [4].

Тому КУ має особливе значення у сфері сімейного та цивільного права, адже встановлює фундаментальні принципи рівності прав і свобод, непорушності сім'ї, захисту дитини та гарантує рівний захист усіх учасників правовідносин. У цьому контексті КУ є базовим орієнтиром для застосування норм ЦКУ та СКУ [1].

Після прийняття ЦКУ (2003) та СКУ (2002) розпочався процес реформування сімейного законодавства України [7, 9].

Сімейні відносини включають як особисті немайнові (виховання, ставлення), так і майнові (спільне майно) аспекти, що регулюються відповідно СКУ та ЦКУ. Однак сімейні відносини, що виникають з шлюбу та сім'ї, є специфічною сферою, яка передусім регулюється нормами сімейного права, що мають пріоритет над цивільним правом у таких питаннях [8].

Саме СКУ регулює сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини стосовно її виховання, розвитку та утримання, між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимою та падчеркою, пасинком. Також СКУ регулює сімейні особисті немайнові та (або) майнові відносини між іншими членами сім'ї, визначеними в ньому.

Адже сімейні відносини регулюються лише у тій частині, в якій це є допустимим можливим з погляду інтересів їхніх учасників та інтересів суспільства. Регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя. Учасник сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками.

Жінка та чоловік мають рівні права та обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї. Дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених КУ, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї.

Актуальним питанням є цивільно-правове регулювання сімейних відносин, нині воно стикається з низкою проблем, що пов'язані як з повномасштабним вторгненням РФ, так із розвитком законодавства, його змінами та з практикою його застосування. Однією з основних проблем є неузгодженість норм різних кодексів і законів, зокрема ЦКУ та СКУ, що іноді створює колізії у вирішенні спірних ситуацій стосовно прав та обов'язків подружжя, дітей або інших членів сім'ї.

Загалом правове регулювання шлюбу, розлучення та права батьків і дітей є центральним елементом цивільно-правового забезпечення сімейних відносин. СКУ визначає порядок укладення шлюбу, умови розірвання шлюбу, а також права та обов'язки батьків і дітей. Додатково норми цивільного права (ЦКУ) і окремі закони забезпечують майновий складник сімейних правовідносин.

Ще одним не менш важливим питанням є правове регулювання шлюбу.

Згідно зі ст. 22 СКУ шлюб – є добровільним союзом чоловіка й жінки, що спрямовано на створення сім'ї та взаємні права й обов'язки. Правове забезпечення шлюбу передбачає три основних аспекти: укладення шлюбу; реєстрація шлюбу; права та обов'язки подружжя.

Розглянемо ці ключові складники детальніше:

1. Укладення шлюбу є необхідною добровільною згодою обох сторін, досягнення шлюбного віку, відсутність законних перешкод (родинні зв'язки, наявний шлюб) (ст. 23, 24 СКУ).

2. Реєстрація шлюбу – це офіційне підтвердження державними органами (відділи ДРАЦС), що надає правовий ефект і захист прав подружжя.

3. Права та обов'язки подружжя – це взаємна повага, обов'язок спільно проживати, матеріальне забезпечення сім'ї, захист сімейного майна (ст. 57-66 СКУ).

Порівняльну характеристику кількості укладених шлюбів в Україні за 2022-2024 р., зокрема після початку повномасштабного вторгнення РФ подано у табл. 1.

У 2022 р. до початку повномасштабного вторгнення РФ в Україні зареєстровано 222,89 тис. шлюбів. Можемо зробити висновок про стабільний рівень укладання шлюбів до початку війни.

У 2023 р. після початку війни кількість шлюбів зменшилася до 186,05 тис., що на 16,5% менше порівняно з 2022 р. Швидше за все це може бути пов'язано з нестабільною ситуацією в країні та мобілізацією.

Станом на 2024 р. кількість укладених шлюбів знизилася до 150,21 тис., що на 19,3% менше порівняно з 2023 р. Це свідчить про подальше зменшення інтересу до офіційного укладання шлюбів на тлі тривалої війни та її впливу на соціальні процеси [5].

Як бачимо (табл. 2), після відносного «затишшя» у 2022 р. кількість розлучень різко зростає у 2023–2024 рр. У 2025 р. лише за пів року кількість розлучень перевищила показники всього 2024 р. Якщо буде продовжуватись така динаміка, то до кінця року може бути понад 100 тис. розлучень. Зокрема, якщо тенденція 2025 р. збережеться (понад 100 тис. розлучень за рік), то розлучення можуть стати майже такими ж поширеними, як і шлюби. Це означає, що Україна ризикує зіткнутися з кризою традиційної сім'ї та зростанням кількості дітей у неповних сім'ях.

Водночас це може стимулювати розвиток нових соціальних практик: сімейне медіаторство, психологічна підтримка, альтернативні форми партнерства.

Отже, спостерігається стійка тенденція до зменшення кількості укладених шлюбів та збільшення розлучень протягом 2022–2024 рр., що пов'язано з соціально-економічними наслідками війни. Повномасштабне вторгнення РФ значно вплинуло на соціальні процеси в Україні, зокрема на укладання шлюбів. Враховуючи тенденції, важливо розробити стратегії підтримки інституту сім'ї та стимулювання укладання шлюбів в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Аналіз динаміки укладення та розірвання шлюбів саме у 2022–2024 рр. обґрунтовано кількома важливими причинами.

Першою є саме вплив повномасштабної війни. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. стало ключовим соціально-економічним і демографічним фактором, який безпосередньо вплинув на сімейні відносини. В умовах війни зростає нестабільність та невпевненість у майбутньому, що може стримувати бажання укладати шлюб; багато громадян тимчасово залишили місця постійного проживання або виїхали за кордон; військові обставини і мобілізація вплинули на фізичну можливість укласти шлюб. Саме тому початок війни є логічною точкою відліку для аналізу сучасних тенденцій у сімейних правовідносинах.

Другою є соціально-демографічні зміни. Війна змінила структуру населення та демографічні процеси у вигляді зменшення кількості укладених шлюбів може свідчити про відкладення сімейних рішень; зміни у складі сімей (розлучення, поїздки за кордон, втрати членів сім'ї) впливають на статистику шлюбів. Важливо дослідити,

Таблиця 1 – Динаміка укладених шлюбів в Україні (2022–2024) (складено на основі [5])

Рік	Кількість шлюбів (тис.)	Зміна порівняно з попереднім роком
2022	222,89	–
2023	186,05	-16,5%
2024	150,21	-19,3%

Таблиця 2 – Динаміка розлучень сумарно (ДРАЦС + суди) в Україні (2022–2024) (складено на основі [5])

Рік	Кількість (тис.)	Зміна від попереднього року
2022	18	–
2023	24	+ 33%
2024	34	+ 42%
2025 (I півріччя)	51,4	вже + 50% до всього 2024 р.

як війна впливає на інститути сім'ї та державну політику у сфері захисту сім'ї та дітей.

Третя причина – це можливість оцінювання впливу війни на правове регулювання сімейних відносин. Аналіз кількості шлюбів у роки війни дає змогу виявити тенденції та порівняти їх з докризовими періодами; цінити, наскільки законодавство та державні органи забезпечують підтримку сімей у кризових умовах; сформулювати рекомендації з удосконалення цивільно-правового регулювання сімейних відносин під час надзвичайних обставин.

У нашому дослідженні ми подали саме період з 2022-2024 рр., бо він є критично важливим для аналізу, оскільки демонструє, як війна змінила демографічну поведінку населення і вплинула на укладення шлюбів, права дітей та сімейну стабільність. Саме такий підхід дає змогу дослідити кореляцію між соціально-політичними подіями та сімейними правовідносинами.

Отже, цивільно-правове регулювання сімейних відносин в Україні охоплює широкий спектр правових норм, спрямованих на забезпечення стабільності сім'ї, рівності прав подружжя, захисту прав дітей та справедливого розподілу майнових і немайнових відносин. Законодавство, зокрема КУ, СКУ та ЦКУ, створюють основу для правового захисту інтересів всіх учасників сімейних правовідносин.

В умовах сучасних викликів, зокрема повномасштабної війни, цивільно-правове регулювання набуває особливого значення, оскільки дає змогу забезпечити захист сім'ї як соціально важливої інституції.

Проведений аналіз за 2022-2024 рр., що стосувався кількості укладених шлюбів, показав стійку тенденцію

до зниження, а кількість розірваних шлюбів у вказаний період збільшилась, що безпосередньо пов'язано з соціально-економічними наслідками війни та змінами у демографічній поведінці населення.

Отже, сучасне цивільно-правове регулювання сімейних відносин потребує постійного вдосконалення з урахуванням нових соціальних реалій, міжнародних стандартів та практики застосування норм права в умовах кризових ситуацій.

ВИСНОВКИ

Цивільно-правове регулювання сімейних відносин в Україні забезпечує стабільність сім'ї, рівність прав подружжя та захист прав дітей, поєднуючи приватноправову автономію з суспільним інтересом. Конституція України та СКУ і ЦКУ створюють фундаментальні правові основи для укладення і розірвання шлюбу, визначення прав і обов'язків батьків та дітей, а також регулювання майнових і немайнових відносин у сім'ї. Що стосується проведеного аналізу динаміки укладення шлюбів у 2022–2024 рр., то він показав стійке зменшення їх кількості, а кількість розірвання шлюбів стрімко зростає, що пов'язано з соціально-економічними і демографічними наслідками повномасштабної війни, мобілізацією населення та змінами у сімейних рішеннях. Сучасне законодавство потребує удосконалення шляхом гармонізації норм ЦКУ та СКУ, посилення захисту прав дітей і непрацевдатних членів сім'ї, розвитку механізмів медіації та адаптації до нових соціальних реалій, що дасть змогу забезпечити ефективне функціонування інституту сім'ї та захист інтересів усіх її учасників.

Список використаних джерел

- Боднар Т. Проблеми застосування норм Цивільного кодексу України та інших нормативно-правових актів до регулювання сімейних відносин. *Право України*. 2019. № 2. С. 119–132.
- Ватрас В.А. Джерела сімейного права: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Тернопіль, 2020. 44 с.
- Загальна декларація прав людини: затверджена і проголошена в резолюції 217 А (III) Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015
- Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96 вр#Text>
- Міністерство юстиції України. У січні збільшилась кількість тих, хто укладав шлюби, і зменшилась – тих, хто розлучався. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/u-sichni-zbilshilas-kilkist-tih-hto-ukladav-shlyubi-i-zmenshilas-tih-hto-rozluhavysya-19274>.
- Ромовська З.В. Сімейний кодекс України. Київ, 2009. 432 с.
- Сімейний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
- Федоренко Т.В., Рачинський Р.Ю. Аналіз джерел шлюбно-сімейних відносин на прикладі України, Великої Британії (Англії) та Франції. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 11. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/62>
- Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

References

1. Bodnar T. Problems of the application of the norms of the Civil Code of Ukraine and other legal acts to the regulation of family relations. *Law of Ukraine*. 2019. No. 2. pp. 119–132. (in Ukrainian).
2. Vstras V.A. Sources of Family Law: abstract dis. ... Doctor of legal sciences: 12.00.03. Ternopil, 2020. 44 p. (in Ukrainian).
3. Universal Declaration of Human Rights: adopted and proclaimed in UN General Assembly Resolution 217 A (III) on December 10, 1948. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (in Ukrainian).
4. Constitution of Ukraine dated June 28, 1996. *Information from the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. No. 30. Art. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96_вп#Text (in Ukrainian).
5. Ministry of Justice of Ukraine. In January, the number of people getting married increased, while the number of people getting divorced decreased. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/u-sichni-zbilshilas-kilkist-tih-hto-ukladav-shlyubi-i-zmenshilas-tih-hto-rozluhavsya-19274> (in Ukrainian).
6. Romovska Z.V. Family Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary. Kyiv, 2009. 432 p. (in Ukrainian).
7. Family Code of Ukraine. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2002. No. 21-22. Art. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (in Ukrainian).
8. Fedorenko, T.V., Rachynskyi, R.Yu. Analysis of sources of marriage and family relations on the example of Ukraine, the United Kingdom (England) and France. *Legal Electronic Scientific Journal*. 2022. No. 11. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/62> (in Ukrainian).
9. Civil Code of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (in Ukrainian).

Tetiana FEDORENKO

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Open International University of Human Development "Ukraine"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3447-9078>

e-mail: vixen@ukr.net

FEATURES OF CIVIL LAW REGULATION OF FAMILY RELATIONSHIPS IN WAR CONDITIONS: PROBLEMS AND PROSPECTS

The paper examines the civil-law regulation of family relations in Ukraine under the conditions of full-scale war that began in 2022, with a particular focus on the dynamics of marriage and divorce registrations from 2022 to 2024. It analyzes the legal framework provided by the Constitution of Ukraine, the Family Code, and the Civil Code, highlighting how these instruments ensure the protection of family members' rights, stability of marital relations, and the proper allocation of property and non-property obligations. The study emphasizes the importance of voluntary consent, legal age, absence of prohibitions, and state registration as key elements for ensuring legal effectiveness and the protection of spouses' rights.

Demographic and socio-economic analysis revealed that since the outbreak of full-scale war, the number of marriages has declined significantly, from 222,89 thousand in 2022 to 186,05 thousand in 2023 and 150,21 thousand in 2024, representing a decrease of 16.5% and 19.3% respectively. This trend reflects the influence of crisis conditions, including population mobilization, temporary displacement, and uncertainty about the future, on family formation and decision-making processes.

The paper also discusses problems in resolving family law issues during wartime, such as inconsistencies between Civil and Family Code provisions, limitations on the exercise of children's and dependent members' rights, and delays or reluctance in concluding marriages. The analysis underscores the necessity of harmonizing legislation, developing mediation mechanisms, and strengthening state policies to support families under extraordinary conditions, with consideration of the best interests of children and vulnerable family members. Overall, the study contributes to a better understanding of family law adaptation under extraordinary circumstances and provides recommendations for improving the legal framework, ensuring family stability, and protecting rights in times of crisis and war.

Keywords: *civil-law regulation, family relations, marriage, divorce, parents' rights, children's rights, war, legal protection*